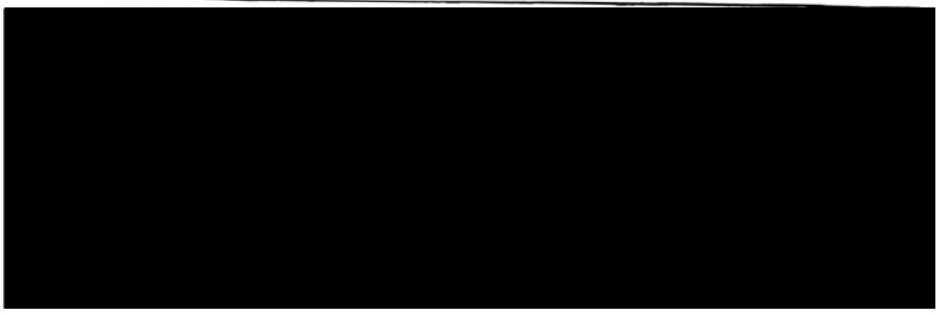

JOGÉLET - JOGIRODALOM

Irk Ferenc:

Alkotmányosság és büntetőjog napjainkban.
(Gondolatok Szabó András újabb írásairól)

Hosszabb szünet után, alig egy év leforgása alatt két művével is előrukkolt *Szabó András* alkotmánybíró. Egyikük egy ismeretlen kiadó gondozásában, gyenge kivitelbe foglalva adja közre a szerző – jórészt korábban szétszórtan megjelent, és erre az alkalomra egybefésült gondolatait, továbbá több nyugat-európai ország alkotmányos és általános jogelveinek lényegét.[1] (Mondhatnánk: külcsíny és belbecs itt nem jár kart karba öltve.) A másik egy, az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő nemes sorozat újabb kincse.[2] A következőkben azzal a lehetőséggel szeretnék élni, hogy elsősorban nem egyik vagy másik műnek, hanem Szabó András, mint büntetőjogász-kriminológus szakíró és mint alkotmánybíró gondolatainak szeretnék figyelmet szentelni. Ezért elsősorban az idézett munkákban, másodsorban a bábáskodása mellett megszületett alkotmánybírósági határozatokban napvilágot látott nézeteiről, a kétfajta forrás közötti kapcsolatokról, az elméleti munkásságnak a gyakorlati állásfoglalásban játszott fontos szerepéről kívánok szólni. Mert azt talán nem veszi zokon senki tőlem, hogy egy, egyenként a maga szakterületén ugyancsak tudós férfiúkból álló testület kollektív állásfoglalásában visszatükröződni vélem az egyetlen büntetőjogász keze nyomát.

Azt sem szükséges hangsúlyozni, hogy a magyarországi alkotmányossági keretek között az Alkotmánybíróságnak, mint testületnek, s az egy-egy szakterület mélyebb ismerőjének *egyéni felelőssége* óriási. Egyrészt azért, mert állásfoglalása megtámadhatatlan. Másrészt azért, mert e legfőbb bírói testület a maga megvétózhatatlan döntésével az érintett szakma egészének további tevékenységére, mozgásirányára döntő hatással van. Alapvető emberi szabadságjogokról, életről és halálról, a jogi értelemben vett bűnhődés korlátairól hozott e fórum senki és semmiféle más intézmény által meg nem másítható döntést. E testület azon kevesek egyike, amelyik nemcsak többségi, hanem általában konszenzuson alapuló véleményt is akar és tud alkotni annak ellenére, hogy hangsúlyosan depolitizált állásfoglalásait visszatérően egyes politikai érdekcsoportok hevesen vitatják. Ez azt mutatja, hogy a nézetek mögött több jogág egységes, és rendszerében egymásra épülő szemléletmódja húzódik meg. Az Alkotmánybíróság eddigi ténykedése egyúttal azok álláspontját is erősíti, akik úgy vélik: országos horderejű ügyekben végső soron akkor várhatóak egymásra szervesen épülő, rendszerszemléleti alapon megszülető döntések, ha ezek hátterében kizárólag racionális, szakmailag megalapozott elveken nyugvó érvek állnak.

Ráadásul épp Szabó András példája bizonyítja, hogy a mai alkotmánybírósági döntéseket megalapozó *elvek* nem máról holnapra fornak ki, hanem egy *szerves folyamat részét* képezik. Gyökerük részint *a tudomány nemzetközi trendjeiben*, részint a rendszerváltást megelőzően beindult *reformfolyamatokban* találhatók. Elsősorban Kulcsár Kálmán nevéhez

Irk Ferenc, tudományos osztályvezető (Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet, Budapest)

1 *Szabó András:* A büntetőjog reformja. Budapest, 1992.

2 *Szabó András:* Igazságosan vagy okosan? Akadémiai kiadó. Budapest, 1993.

kapcsolható az a 80-as évek közepétől beindult reformgondolkodás, amelyhez a jogtudósok legjobbjai azonnal csatlakoztak. Az alkotmányosság mai garanciáit (parlament, kormány, államfő, alkotmánybíróság) még az ő igazságügyminisztersége során sikerült elfogadtatni. Még ekkor indult meg az állami mindenhatóság arroganciái jogilag is körülbástyázott biztosítékainak le-, az emberi jogok egyre szélesedő körének kiépülése.

E testületek (nemcsak az Alkotmánybíróság, hanem a bíróságok általában, az ügyészségek, az Állami Számvevőszék) rendszerváltáson innen és túl a *stabilitás* zálogai. Izgalommal teli és társadalmunk valamennyi zugát átpolitizáló közéletünkben e szervezetek azon kevesek közé tartoznak, amelyeknek még hisz a polgárok többsége, amelyekben nem csalódott, mert azt látja, hogy függetlenek. (Ennek – nem szakemberek számára – egyik közvetett bizonyítéka, hogy azt észlelik: hol egyik, hol másik szekértábor elégedetlen munkájukkal.) Az már stílus kérdése, hogy nemtetszését az egyik érdekelt enyhe morgással, a másik büntetőtörvénykönyvbe ütköző cselekedetek megvalósításával, nyílt rágalmazással, köztiszteletben álló emberek becsületének bemocskolásával juttatja-e kifejezésre.

De térjünk vissza a már említett irodalmi gondolatokhoz!

Szabó András most szóban forgó munkássága leginkább talán a következő *elvek* következetes és érvelésének súlya alatt ellentmondást nem tűrővé nemesedett érvényre juttatásához fűződik: a jogépség biztosítása, az igazságos megtorlás szemléletének, a humanitásnak, ezen belül az emberi szabadságjogoknak maximális tisztelete. Ezek mellett érvel, mint tudós, s ezek mellett tör lándzsát az Alkotmánybíróság, amelynek büntető témájú ügyekben ő is tagja, többnyire előadó bírója. (Itt kell megemlékezni még egy munkájáról, ami felfogását talán a legtömörebben és legközérthetőbben tükrözi.[3])

A *jogépség* csak az igazságos megtorlás útján garantálható. Ez utóbbi pedig csak akkor juthat érvényre, ha a büntetés semmi másra nincs tekintettel, mint arra, hogy a megvalósított tettel és annak következményével arányban álljon. A büntetőjogi normarendszer értékeket véd és értékeket hordoz – írja másutt. (Ez olyannyira fontos, hogy az idézett fordulat az ún. „Zétényi–Takács" törvény alkotmánybírósági elutasító határozatában is szó szerint szerepel.) Ennek mindenkor biztosítani kell a garanciáit. Ebből pedig – mint ezt már alkotmánybírósági indoklásban is olvashatjuk – az következik, hogy jogállami értékrend alapján jogállami garanciák mellőzésével még igazságos követelés sem érvényesíthető. Jogállamban tehát a jogbiztonság abszolut prioritást élvez, s maga mögé utasít mindenfajta igazságossági, célszerűségi szempontot.

A társadalom – normakövetés – normaszegés szabályozásának kérdéseit elsősorban az „Igazságosan vagy okosan" c. munkája részletezi. Leleszi a voksot amellett, hogy a büntetőjogi eszközök képesek a bűnözés hatékony befolyásolására, márcsak azért is, mert „közönséges halandók számára egyértelmű és vitathatatlan, hogy az erkölcs, az igazságossági és méltányossági képzetek, az elrettentés és a büntetés betöltik társadalmi szerepüket..."

A *humanitási* elvek legélesebben a halálbüntetésről vallott nézetekben fogalmazódnak meg. Az igazságosság, a humanitás és általában az emberi jogok eszmeisége szenved csorbát a határozatlan tartamú szabadságvesztés büntetésben. E büntetési forma ellen Szabó András évtizedes küzdelmet folytat – nem eredménytelenül. Bár e büntetés ma nem létezik, eszméje nem halt meg, s bármikor újra szóhoz juthat. Legalábbis a szerző érvelésének erejéből erre az aggodalmára következtethetünk. S ez köszön vissza alkotmánybírói szerepében írt egyik párhuzamos véleményében: „A büntetés célja önmagában van: jogépség nyilvános deklarálásában, a célra nem tekintő megtorlásban. ... Az arányos büntetés eleve kizárja a célbüntetést. ... a büntetéskiszabás logikája nem cserélhető fel a nevelés és a gyógyítás logikájával". Ugyanerről részletesen ír „Igazságosan vagy okosan" c. könyvében, ahol érzékletesen mutatja meg a kezeléssel párosuló büntetés embertelenségét. Azt már én teszem hozzá, hogy e módszer szélsőséges, bár kétség kívül elvi síkon következetes végrehajtását ismerhettük meg – többek között – a Gulágokon, Kínában, Vietnámban, s nem lepődnék meg, ha kiderülne: napjaink némelyik, földrajzilag Európához tartozó országban a történelmi félmúltban is alkalmaztak ilyen módszert – ennek agymosásos formájában.

Munkáiban visszatükröződik az igyekezet, hogy üzenjen a társadalomnak: ha a bűncselekmény társadalmi produktum, akkor a bűnözést mint a nemkonformista viselkedés egyik formáját a társadalomnak *tolerálnia* kell. Bár elismeri, hogy sajnos a társadalmi tolerancia növekedése újbóli bűnözésnövekedéshez vezethet. Ez a

3 *Szabó András:* Büntetőjogi gondolkodásunk jelenlegi állása. Jogtudományi Közlöny 1992/12. 555–577. old.

tűrés azonban csak akkor kanalizálható, ha a társadalmat nem a félelem, hanem a *közbátorság* szelleme hatja át. Ennek hiánya láncreakciókat indíthat meg: csökken a feljelentések száma, ami megnyugtatja a bűnüldöző szerveket, a hivatalos helyzetmegítélés és a köznapi tapasztalat egyre inkább eltávolodik egymástól, ami tovább növeli a szakadékot a közvélemény és a hivatalos szervek között. Ez pedig ahhoz vezethet, hogy „a jogsegély nélkül maradt közösség ... ingerülten maga veheti kézbe jogvédelmét".

A büntetőjog nem szakadhat el a társadalmi közvélekedéstől. Ellenkezőleg: „a büntetőjog közösségi elítélést teszi meg a diszkriminálás alapjává és a közösséggel szolidaritást vállalva a megtorló büntetés révén racionalizálja a közösségi felháborodást." A megtorló és elrettentő büntetőjog azonban *ultima ratio* „és pont azért kerülhet végső soron alkalmazásra, mert minden más visszatartó erő csődöt mondott." (Ld. ugyanezt az 1988-as gondolatot az ún. „Zétényi–Takács" törvény 1992-es alkotmánybírósági elutasító határozatában is.) A halálbüntetés alkotmányellenességét kimondó 1990-es alkotmánybírósági határozat mellé fűzött párhuzamos véleményben mindezt Szabó András így írja: „a büntetőjog rendeltetése az, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. ... Szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása, amikor már más jogági szankciók nem segítenek". Épp ezért a társadalom morális értékítélete nélkül hatékony büntetőjog elképzelhetetlen. 1988-ban, évekkel azelőtt, hogy a bosszúállás és gyűlölet szelleme a parlament többsége által – legalábbis átmenetileg – elfogadott törvényekben jutott volna kifejeződésre, társadalmi jelenünk egyik legfőbb közjogi méltósága úgy fogalmazott, hogy „arányos, kiszámítható büntetés és humanizált büntetésvégrehajtás – ez felel meg a személyiségi jogok és személyi szabadságjogok, valamint emberi jogok tiszteletben tartásának." Majd később így folytatja: „A társadalom a maga rossz lelkiismeretét ne úgy kompenzálja, hogy a büntetőjogra ruház olyan feladatokat, amelyeket elmulasztott megoldani, a büntetőjognak és szerveinek pedig nem szabad társadalmi szerepcsere révén kezére játszani a társadalomnak lelkiismerete megnyugtatásában." Ma már tudjuk: jó lett volna, ha a rendszerváltás bársonyos hajnalán – amikor erre utoljára lett volna esély – ezt az elvet valamennyi parlamenti erő magáévá tette volna, méghozzá a jogrendszer egészére érvényesnek tekintve. Dehát ekkor még hol voltak a mai gyűlölködők ...?

Sokan hajlamosak *a bűnüldöző szervek feladatkörét* tévesen értelmezni. Nekik szól Szabó András intelme: „sokan a bűnfelderítés hatékonyságának hiányát a rendőri bűnmegelőzéssel kívánják kompenzálni. Alapvetően téves a megtorló apparátust társadalmi szerepcserére kárhoztatni." Ez szólt a régi rendszer bűnügyi vezetői ezirányú ténykedéseinek, de éppígy a maiaknak, akik továbbra is úgy vélik: a legjobb, ha a rendőrségen belül alakulnak meg különféle bűnmegelőzési szervezetek. De szól a társadalomnak is, amelyik mindezt szó nélkül hagyja, ahelyett, hogy maga venné kézbe sorsa és biztonsága rendőrt csak végső esetben igénylő megszervezését.

Ami az *erkölcs* szerepét illeti: félelmeim nagyok atekintetben, hogy Szabó András inkább a múltról, mint a jövőhöz beszél. A bűnöző életvitel esetén már ő is kizárja az erkölcs fontosságát, bár ő erkölcsi éretlenségről szól. Én inkább tudom osztani Fritz *Sack* aggodalmait,[4] aki – szintén csak hipotetikusan, inkább kérdezi, mint mondja, hogy a posztindusztriális kapitalizmusban van-e egyáltalán a gazdasági racionalitáson kívül más rendező erő? Az egyéni érdekérvényesítés, szükségletkielégítés szabályozásában a közgazdasági racionalitáson túl szerephez jut-e más is a döntési stratégiák kialakításában, vagy valójában ez a racionalitás az a független változó, ami az egész életet – a bűnözés körül is – minden szempontból meghatározza. Kérdés, hogy vajon Durkheimnek és társainak a társadalmi regulálásra vonatkozó megállapításai érvényesek-e még, s ha igen, vajon meddig? Úgy gondolom: szörnyű elképzelni, mégsem zárható ki, hogy az embertelen és ésszerűtlen szocialista világrendből kiszakadt államok egy olyanba kerülnek át, ahol az erkölcsi motiváció szerepe az élet meghatározó területein teljesen elenyészik. Olyan szavak, mint tabuk, becsület, emberi tisztesség, tisztelet, szolidaritás, megszűnnek mint értékkifejezők lenni. Ez ugyanis azt is jelenti, hogy az évszázados, sőt évezredes büntetési elvek – amik épp a neoklasszikus büntetőjog 70-es és 80-as évekbeli reneszánszában váltak ismét egyértelművé és tisztultak ki tartalmukban – zárójelbe tehetők és helyettük a már említett közgazdasági racionalitásra vála-

4 *Sack, F.*: Conflicts and Convergences in Theoretical and Methodological Perspectives. 11. Nemzetközi Kriminológiai Kongresszus. Budapest, 1993. augusztus 22–27. Kézirat.

szoló elvekre van szükség. Pontosabban: csak volna, mert ilyenekkel ma még nem rendelkezünk. Egyszerűen elképzelhetetlennek tartjuk, amit pedig az egyre terjedő és nemcsak idehaza, de világszerte is mind veszélyesebbé váló, a hagyományos normasértésekkel, azok tipikus elkövetőivel szinte semmiféle közösséget sem mutató bűncselekmények, mint valóságot bizonyítanak: ez a szemlélet már részben tért nyert. A civilizált világ épp azáltal, hogy nemzetközi összefogással sem képes gátat vetni ezen új bűnözési formáknak, bizonyítja, hogy nincs igazi válasza a jelen kor kihívására.

Szerencsére ezek az ügyek hazánkban egy ideig az Alkotmánybíróság portáját még elkerülik.